

УДК 821.161.2-1.09

Марія Черняєва

ЦИТАТА ЯК ФОРМА МІЖТЕКСТОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІРИКИ Б. ОЛІЙНИКА)

Визначено статус цитати як форми міжтекстової комунікації у площинах інтертекстуальності та паратекстуальності, механізму реалізації зв'язку лірики Б. Олійника з українською та світовою культурною традицією. Також у статті досліджено функції та типологію цитат, особливості їх вияву у ліричних текстах Б. Олійника.

Ключові слова: інтертекстуальність, міжтекстова взаємодія, паратекстуальність, лірика, цитата.

Определен статус цитаты как формы межтекстовой коммуникации в плоскостях интертекстуальности и паратекстуальности, механизма реализации связи лирики Б. Олейника с украинской и мировой культурной традицией. Также в статье исследованы функции и типология цитат, особенности их проявления в лирических текстах Б. Олейника.

Ключевые слова: интертекстуальность, межтекстовое взаимодействие, паратекстуальность, лирика, цитата.

In this article there was defined the position of the quotation as it is a mean of intertextual communication in intertextuality and of paratextuality and tie of realization Oliyuk's lyrics between the ukrainian and universal cultural tradition. Also the article deals with the functions and typology of quotations, their peculiarities in manifestation of Oliyuk's lyrical texts.

Key words: intertextuality, intertextual interaction, paratextual, lyrics, quotation.

Постановка проблеми. М. Бахтін у праці «Проблема змісту, матеріалу та форми у словесній художній творчості» (1924) уперше у літературознавчій практиці пояснив залежність появи нового тексту від попередніх літературних здобутків, розробив концепцію внутрішньої діалогічності тексту, пояснюючи це явище взаємодією «свого» і «чужого» слова. Теоретики постструктуралізму згодом визначили світ як універсальний поліфонічний текст, безліч семантичних значень якого у мовній площині зумовлює появу безкінечності нових текстів, постійно створюваних на перетині попередніх. Розвиваючи і осмислюючи концепцію діалогічності та вчення М. Бахтіна про «чуже слово», Ю. Крістева доходить висновку, що «будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст – це вбирання і трансформація будь-якого іншого тексту» [7, с. 429].

Відтак подальше вивчення міжтекстової взаємодії порушило проблему інтертекстуальних зв'язків і форм, однією з яких є цитата. «Текст зітканий з цитат, які відсилають до тисяч культурних джерел» [1, с. 388], і кожне джерело насичує новий текст своїми смислами, кодами, формулами, розуміння яких є ключем до глибокого аналізу художнього твору. Проте різним є функціонування слова у поетичному і прозовому текстах. Враховуючи те, що «матерія вірша забезпечує цитаті більше місце у текстовій структурі, ніж у прозі» [3, с. 30], вважаємо доцільним здійснити спробу дослідження різновидів та функцій цитати у поетичному тексті.

Зокрема, важливе місце займає ця форма міжтекстової комунікації у ліриці Б. Олійника. Систематичне і ґрунтовне дослідження функціонування цитати у поетичному доробку майстра дозволить зробити значний крок у створенні єдиного інтертекстуального поля його творів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Звернення до постаті гуманіста, мораліста, патріота і поета-академіка Б. Олійника зумовлене його непересічною роллю у культурному і політичному житті України.

Творчості Б. Олійника у минулому столітті присвячені монографічні дослідження М. Ільницького, Г. Клочка, В. Моренця. Наявні сучасні розвідки найчастіше представлені літературно-критичними статтями (Г. Витрикул, Я. Голобородько, П. Іванишин, М. Кудрявцев, Т. Салига, О. Хоменко та ін.). Уперше звернула увагу на інтертекстуальні елементи у поезії Б. Олійника Л. Бублейник. Науковці часто приділяють увагу поету і публіцисту здебільшого у контексті вивчення творчості шістдесятників, вісімдесятників та сучасників.

Проте вивчення процесів інтертекстуальності у поезії є об'єктом зацікавлення багатьох сучасних дослідників, а саме Л. Золотоноші, А. Мойсієнка, С. Негодяєвої, І. Пономаренка, В. Просалової, О. Пухонської та ін.

Мета статті – аналіз типів цитати та особливостей її функціонування як форми міжтекстової взаємодії у ліриці Б. Олійника різних років.

Виклад основного матеріалу. Актуальною стала проблема виокремлення форм інтертекстуальності. Так, М. Ільницький та В. Будний нараховують їх аж дев'ять: «алюзія і ремінісценція, парафраза, цитата, колаж, пастіш, пародія, травестія, стилізація» [6, с. 216], хоча на практиці їх доволі складно розрізнити. М. Шаповал звертає увагу на труднощі у розмежуванні обсягу понять трьох найчастіше аналізованих науковцями форм інтертекстуальності: цитати, алюзії і ремінісценції. «...На сьогодні кожен з цих термінів претендує на родову позицію щодо інших видових назв» [13, с. 339].

Лексикографічні джерела (як мовознавчі, так і літературознавчі) подають визначення цитати приблизно однаково. Наприклад, із енциклопедії «Українська мова» цитата – це «дослівно наведений у мовленні уривок якогось тексту чи точно відтворений вислів якоїсь особи» [11, с. 784]; мовознавчий підхід у формулюванні визначення спостерігаємо і у «Літературознавчій енциклопедії»: «цитата – дослівний уривок з іншого твору, вислів, що наводиться для підтвердження або заперечення певної думки з дотриманням усіх особливостей чужих міркувань та з посиланням на авторитетне джерело...» [8, с. 571]. Проте таке тлумачення терміна придатне лише для наукового стилю мови, у художньому тексті (тим більше – поетичному) автору надзвичайно важко, а часом і неможливо навести цитату дослівно, з маркованим відсиланням до першоджерела.

В аспекті вивчення цитати ситуація ускладнюється ще й тим, що під впливом бахтінської теорії діалогічності російські літературознавці цитатою стали називати будь-яку міжтекстову взаємодію, «чуже слово» у авторському тексті (З. Минц, Г. Левінтон, І. Смирнов). «Цитатою може бути практично будь-який елемент поетичної структури (слово або група слів, віршовий розмір, заголовок, фонемний ряд тощо), який у певній ситуації усвідомлюється як той, що одночасно належить і авторському тексту (є «своїм» словом), і тексту попередньому, «чужому», не-авторському тексту, із якого цей елемент попередньо узятو («чуже» слово)» [5, с. 31]. Але на таких позиціях можна розглядати і інші інтертекстуальні форми, які, у широкому розумінні, теж можуть у різних виявах належати і претексту (тексту-попереднику), і новоствореному авторському тексту.

На нашу думку, найбільш точним і зручним для практичного використання при аналізі тексту художнього твору на сьогодні є робоче визначення Н. Фатєєвої, тому вслід за нею цитатою називатимемо «відтворення двох і більше компонентів тексту-донора із власною предикацією» [12, с. 122], із уточненням М. Шаповал, «зі збереженням предикації встановленої у претексті, щодо якої може варіюватись виявленість інтертекстуального зв'язку від точної атрибуції до навмисної закодованості» [13, с. 341].

Проблемним сьогодні є і питання типології цитат. Так, російська дослідниця К. Козицька окреслює чотири найважливіші, на її думку, критерії, які дозволяють класифікувати цитату відповідно до її місця у творі та зв'язку із претекстом: упізнаваність / непізнаваність, експліцитність / імпліцитність, точність / неточність, свідомість (інтенціональність) / несвідомість цитування [5, с. 33]. Серед експліцитних цитат дослідниця виділяє: 1) цитати, що супроводжуються маркером (сигналом цитування); 2) цитати-імена та перефразові найменування; 3) епіграфи та посвяти. Згадаємо у цьому контексті класифікацію авторитетного французького ученого Ж. Женетта, який запропонував п'ять різних типів взаємодії текстів: інтертекстуальність (співприсутність в одному тексті двох чи більше текстів у формі цитати, алюзії, ремінісценції тощо), паратекстуальність (відношення тексту до свого заголовка, епіграфа, передмови, вставної новели післямови тощо), метатекстуальність (текст, що коментує попередній текст), гіпертекстуальність (пародійне відношення між гіпотекстом (попереднім) і гіпертекстом (пізнішим) та архітекстуальність (відношення тексту до жанрового коду). Згідно з цим, відношення «епіграф-текст», за Ж. Женеттом, доцільніше розглядати у межах паратекстуальності. Такий підхід спостерігаємо у монографії Н. Фатєєвої «Контрапункт інтертекстуальності, або Інтертекст у світі текстів».

М. Ільницький та В. Будний, вважаючи всі форми інтертексту похідними від цитати, виділяють у залежності від місцезнаходження передтекстові (епіграф), внутрішньотекстові (цитуювання мовлення персонажів у авторській мові) і міжтекстові цитати (чужі висловлювання, які часто вводяться без посилань і лапок у зумисне змінений формі) [6, с. 195]. До міжтекстових цитат науковці відносять невластне пряму мову, парафразу, алюзію, ремінісценцію, стилізацію, травестію, пародію. Але усі ці форми (окрім невластне прямої мови) дослідники, як уже зазначалося, відносять також до окремих форм інтертекстуальності, тому така класифікація, на нашу думку, потребує уточнення.

Г. Сюта на матеріалі діаспорного поетичного тексту визначає такі типи цитати як компонента інтертекстуальності: структурні (заголовки, епіграфи, текстові повтори), лексичні, або експліковані (точкові і розгорнуті), семантичні, або імпліковані, метрико-ритмічні (метр, рима, ритм, цитатні звукові ряди). Дослідниця дає цитаті визначення «функціонально-стилістичного коду, який репрезентує відкритість авторського мовомислення, його спрямованість на універсум культури» [10, с. 154], і саме таке розуміння терміна зумовлює типологію цитати Г. Сюти у поетичному тексті.

Хоча нами наведено не усі класифікації цитат, а лише найбільш поширені з них у науковому обігу, спостерігаємо, що дискусія стосовно цього питання триває. Проблема насамперед у різному розумінні поняття цитати у художньому тексті, що й породжує абсолютно несхожі одна на одну авторські типології цієї форми інтертекстуальності. На нашу думку, найточніше особливості цитати у художньому

тексті можна розглянути на основі класифікації Н. Фатєєвої, якої і будемо дотримуватися у нашому дослідженні.

Як уже зазначалося, у поезії важко адаптувати цитату з прямим відсиланням до претексту (точною атрибуцією), складно і зберегти тотожність відтворення зразка. Ліричний твір має певний ритм, риму, віршовий розмір, які часто абсолютно відрізняються від тексту першоджерела (як поетичного, так і прозового). Проте це не говорить про абсолютну монологічність цього літературного роду та неможливість присутності у ньому інших суб'єктів. «Лірика – це можливість побачити і почути себе зсередини емоційними очима і в емоційному голосі *іншим* (курсив автора. – М. Ч.): я чую себе в іншому, з іншими і для інших» [2, с. 148]. «Своє слово», за М. Бахтіним, на всіх своїх шляхах вступає у взаємодію з «чужим», яке збагачує авторський текст чужими смислами. «Цитата є знаком іншої смислової позиції, у діалозі з якою (полеміці, переакцентуванні, будь-якій взаємодії) самостверджується позиція автора...» [5, с. 14], до того ж кінцевий результат взаємодії – авторське слово у тексті – сприймається одночасно і як «чуже», і як «своє».

Розглядаючи цитату в площинах атрибутивності і тотожності відтворення претексту, звертаємо увагу також на впізнаваність / невідомість цієї форми інтертекстуальності, що залежить від особливостей читацької рецепції.

Лірика Б. Олійника дозволяє розглянути різні типи цитат. Цитати з атрибуцією автор використовує зовсім рідко. Так, перекладну цитату з частковою атрибуцією спостерігаємо у поемі-мініатюрі (визначення Б. Олійника) «Очі». Лікар-окуліст мандрує сторінками пам'яті, згадуючи кохання, якому, очевидно, так і не пощастило здійснитися. Б. Олійник повертає читача з ліричним героєм до реальності: А тепер: «Голова стала білою», – / *Хтось зітхає старим романом / І лежать твої роки віялом / На дугою вигнутих трасах* [4, с. 30]. Натяк на жанрову специфіку претексту відсилає уважного читача до романсу кіногероя Рощина (слова М. Дорізо, музика М. Богословського) з радянського кінофільму «Різні долі»: *Голова стала білою, / Що с неї я поделаю?* Ліричний герой романсу схожий із ліричним героєм Б. Олійника: він жалкує про вже пройдені роки, зустрічаючи юну дівчину, що полонила його серце. Та якщо у поемі-мініатюрі «Очі» увага сфокусована на життя лікаря-окуліста, образ дівчини тут зумисне наче опускається, то романс якраз його частково розкриває, дозволяє глибше зрозуміти внутрішню трагедію ліричного героя Б. Олійника, наче домалювати певні штрихи до образу. Власне, таке використання цитати дозволяє говорити і про інтермедіальність (явище комунікації літератури з іншими видами мистецтва), оскільки через романс Рощина на текст Б. Олійника впливає і сам кінофільм.

Подібну функцію збагачення авторського образу новими смислами виконує перекладна цитата з частковою атрибуцією у поезії «Кінь». Присвята К. Кулієву, твори якого сам Б. Олійник неодноразово перекладав, дозволяє впізнати у тексті ліричного твору рядки балкарського поета, марковані лапками: *Ярим, віщим огнем в горобину югу / Освітило слова до ества, до ядра: / «Чорний кінь умирає на білім снігу...» / Чорний кінь на снігу вмира* [4, с. 135]. Звісно, цитата у перекладі не може бути відтворена буквально, але максимальне збереження смислів претексту дозволяє говорити про інтертекстуальний зв'язок іншомовного твору і новоствореного тексту. Образ шляхетного коня К. Кулієва, якому довелося зустрітися зі смертю, посередництвом цитування знаходить своє продовження у інтерпретації Б. Олійника. Поет намагається пояснити причину смерті коня: він собою закрив від кулі ворона – вірного друга, якому тепер належить сплатити борг вбивці. Тема трагічної безповоротної смерті поезії «Чорний кінь умирає на білім снігу» К. Кулієва збагачується темою братської самопожертви і помсти у розумінні Б. Олійника, засвідчуючи інтертекстуальний зв'язок двох творів.

Неодноразово Б. Олійник у своїй творчості звертається до загальновідомого напису на могилі Г. Сковороди. Так, у ліричному зверненні «Зацний філософе Григорію Савичу» автор підкреслює цитату з атрибуцією і тотожним відтворенням зразка не тільки маркером – лапками, а й сам наголошує на цитуванні тексту: *Ми, звичайно, воздаємо Вам належне / За те, що зуміли втекти / в безмежне з буденного содому. / («Світ ловив мене, але не впіймав», – / цитую. Забув, щоправда, з якого тому)* [4, с. 235]. Проте викликає питання джерела цитування: ніби граючи, Б. Олійник відсилає реципієнта до псевдоджерела претексту, можливо, з метою викликати у інтелектуалізованого читача підвищену зацікавленість, спонукаючи до діалогу. Автор й іронічно переосмислює претекст: *Та зауважу при тому: добре було, батьку, / втікати із саквами, коли світ ганявся за Вами / ...волами!* [4, с. 235]. Напис на могилі знаходить алюзійне відображення і у циклі «Сковорода і світ», ніби перешкоджаючи намірам Олексія Розумовського: *Ще намагатиметься фаворит, / Упавши в малоруські сентименти, / Зманити земляка у позументи, / Але його не упіймає світ!* [4, с. 149].

Частіше у ліриці Б. Олійник використовує цитати без атрибуції, які розраховані на обізнаність читача. Звісно, «упізнаваність приналежності цитати, тому чи іншому джерелу, віднесеність до нього є необхідною умовою її функціонування в авторському тексті» [5, с. 34]. Якщо в тексті цитату не впізнати, не виявити інтертекстуальний зв'язок, втрачається можливість зрозуміти авторський задум повністю, оскільки цитата з претексту до архетексту приносить нові смисли.

У «Сьогочасній елегії», написаній Б. Олійником вже у часи Незалежності, автор глибоко стурбований подіями в Україні: *Бо, коли од безвиході, здавши пера на лом, / Вже поети у кілери поженуть напролом, / Встане плач над Європою, заголосить Кавказ, – / Постріляємо зопалу і себе ми, і вас* [4, с. 328]. Перебуваючи у «внутрішній окупації» (П. Іванишин) на власній землі, Б. Олійник якраз тут вживає цитату колеги по перу П. Тичини з відомої своїм комуністичним пафосом поезії «Партія веде» (повної капітуляції поета перед тоталітаризмом): *«О прекрасний час, / Неповторний час!»* [4, с. 328]. Маркована лапками цитата у тексті виступає антитезою до слів Б. Олійника, до того ж її сильна позиція у кінці твору дозволяє досягти автору крайньої напруги. «Будучи носієм груп смислів текста-джерела, цитата у авторському тексті стає елементом нової структури, вступає у взаємодію із іншими, суто авторськими елементами і, таким чином, бере участь у формуванні загального смислу художнього вислову» [5, с. 85].

Б. Олійник часто звертається до творчості Т. Шевченка як до авторитетного, сакрального тексту. Апелюючи до циклу «В казематі»: *Свою Україну любить, / Любить її... Во время люте, / В останню тяжкую минуту / За неї Господа молить* [14, с. 20], Б. Олійник цитує Кобзаря у поезії «Гуляє панство»: *Над Україною «во время люте», / Коли Солдат Великої війни Упроголодь збуває ордени, / – Такі гримлять загонисті салюти, / Немов чума гостює в сатани! / <...> В очах питання важко визріва: / – По кому ж так заходяться салюти / Над Україною «во время люте»?* [4, с. 336]. Читач замислюється над алогізмом дійсності: у найтяжчі часи заповідь Т. Шевченка не виконується, а, навпаки, «новітні владоможці» жирують, забуваючи і про народ, і про свій обов'язок берегти Україну. Саме цитатою на цьому наголошує Б. Олійник, вживаючи її знов у сильній позиції (кільцева композиція твору), виділяє маркером (лапками) та навіть відокремлює цитовану частину, виносячи її на окремий рядок. Останнім акордом звучить цитата з послання «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка у прозово-поетичній посьвяті «Олесеві Гончару»: *І чужому научайтесь, / І свого не цурайтесь* [4, с. 255]. О. Пухонська зазначає: «якщо із певних причин читач не бачить «чужого» слова в авторському, не усвідомлює його як цитату, для нього не відбувається прищеплення змісту» [9, с. 21]. Очевидно, автор не сумнівається в обізнаності реципієнта, бо вживає цитату дослівно і без жодного маркера, а сильною позицією вкінці твору поет лише підкреслює її значення.

Без атрибуції Б. Олійник використовує і «коммеморати» (Н. Семенова) – цитати із загальновідомих текстів: *І відступає туга з-перед серця, / І щастя молитъ: «Зупинися, мить!» / І варто жити і прагнути безсмертя, / Коли є смерть, яку не підкупить* («Похвала непідкупній») [4, с. 335]. Джерелом цитати тут є трагедія «Фауст» Й. В. Гете, в якій слова «Зупинися, мить!» є сигналом Мефістофелю до смерті Фауста у момент його абсолютного щастя. Для Б. Олійника смерть – це єдине, що не купується у сьогоденському продажному світі. Переосмислюючи текст Гете, поет радіє хоча б з того, що на смертному одрі людині не стати заручником корупції, у світі ще залишились непідкупні речі, заради цього варто жити.

Всесвітньовідомий вислів Гамлета, героя В. Шекспіра, традиційно асоціюється у Б. Олійника зі здійсненням доленосного рішення: *І піднялося невелике військо / моїх нехлибних кроків і бажань. / Так мало їх, і так багато Брутів! / Та пізно важить: бути чи не бути* («То був день середини тижня») [4, с. 102]. Роздуми ліричного героя поезії у ролі третейського судді нагадують монолог Гамлета, цитата лише робить інтертекстуальний зв'язок двох творів більш виразним.

Важливе місце у ліриці Б. Олійника займає біблійний інтертекст. Цитати з Біблії вводяться автором у текст переважно без атрибуції та маркерів, поет переосмислює їх, навіть полемізує з претекстом. Так, у посьвяті «Хлібові» Б. Олійник, звеличуючи «зерно благородне», знижує тим самим значення прославлених Ісусом духовних цінностей: *Людина житиме не хлібом єдиним, а кожним словом, що виходить з уст Божих* [Матвій, 4:4]. Поет згадує чорні роки голоду: *Маємо жити, звичайно, не хлібом єдиним, / Та довелось мені бачить в чаду і золі, / Як за одну зачерствілу на камінь хлібину / Згодні віддати все золото на землі* [4, с. 133]. Звичайно, у такому стані людина змінює пріоритети, сприймаючи хліб як засіб виживання, тому не можна не погодитися з Б. Олійником: *Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним. / Істинно так... коли маємо хліб на столі* [4, с. 134].

Цитати-заголовки та епіграфи дозволяють говорити про паратекстуальні відношення у творчості поета. Б. Олійник уводить у текст чужі формули-заголовки, які конденсують художній потенціал тексту, що стоїть за ними, і доповнює їх новими поетичними смислами. Поезія «Батьки і діти! Діти і батьки!» [4, с. 63] з перших рядків налаштовує читача на вічну проблему поколінь знакового роману І. Тургенєва. Паратекстуальний зв'язок народних пісень «Ой Хмелю ж мій, Хмелю» та «Розпрягайте, хлопці, коней» легко встановлюється із ліричними творами «Де ж ти, Хмелю?» [4, с. 314] та «Пісня», що починається словами: *Розпрягайте, хлопці, літаки: / Хай-но спочивають, роботяці* [4, с. 210].

Експліцитною цитатою є епіграф у поетичному творі, який має сильну закріплену позицію над текстом після заголовка, і, по суті, є не обов'язковим, що наголошує на його значущості. «Через епіграфи автор відкриває зовнішній кордон тексту для інтертекстуальних зв'язків і літературно-мовних віянь різних напрямів і епох, тим самим наповнюючи і розкриваючи внутрішній світ свого тексту» [12, с. 141]. Як правило, у тексті епіграф виділяється друкарськими способами та містить посилання на джерело із

вказівкою автора, назви твору – атрибути класичної цитати. Такий тип цитати створює складний образ, розрахований також на сприйняття претексту, з якого епіграф взято. Типовим використання такого прийому є для Б. Олійника. Так, поезія «Як упав же він...» паратекстуально співвідноситься у площинах «заголовок-епіграф-текст» з практично однойменним віршем П. Тичини «Упав же він...». Епіграф «Як упав же він з коня / Та й на білий сніг...» [4, с. 42] стає лейтмотивом нового авторського слова Б. Олійника, який робить спробу «дописати» текст попередника: поет змальовує матір революціонера, що бачить сина при смерті, величезну жагу хлопця до життя (у цьому ж контексті автор цитує народну казку «Телесик», безнадійно прикликаючи на допомогу і тим самим посилюючи емоційну напругу тексту: *Гуси, гуси, гусенята, / Візьміть мене...* [4, с. 42]).

Переосмислює Б. Олійник в епіграфі й слова М. Зерова «... І з черепа п'яного Святослава / П'є вже вино тверезий печеніг» [4, с. 66] («О ви, з одвертим поблиском очей...»). Історична тема неокласика дозволяє Б. Олійнику говорити у цьому контексті про славу героїв свого народу, яка, на жаль, іноді п'янить, що призводить до фатальних наслідків. І така ситуація – абсолютна норма сучасності: *...Та знов на браннім полі / Сп'янілі часом забувають щит, / Зате тверезі рахівниці – ніколи* [4, с. 66]. На основі образу Святослава М. Зерова поет створює типовий образ героя своєї доби.

У результаті доходимо **висновку**, що цитата – одна із важливих форм міжтекстової комунікації у площині інтертекстуальності та паратекстуальності, яка через діалог із претекстом збагачує новими смислами авторський твір. У ліриці Б. Олійника джерелами цитування є фольклор, українська та зарубіжна літератури, біблійні та євангельські тексти, авторські пісні. Автор використовує цитати з атрибуцією / без атрибуції, з тотожним відтворенням зразка / змінені, перекладні цитати. Головна функція цитати у текстах поета – смислотвірна, можливість підключення до авторського тексту тією чи іншою мірою тексту-джерела, який у свідомості Б. Олійника є авторитетним. Претекст посередництвом цитати також може спонукати поета до полеміки. Відтак міжтекстова взаємодія стає поетичною реалізацією складних відношень сучасного поета та культурної традиції людства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт / Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин / [Сост. С. Г. Бочаров]. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
3. Бухаркин П. Е. О функции цитаты в повествовательной прозе / П. Е. Бухаркин // Вестник Ленинградского университета. Сер. 2. История, языкознание, литературоведение. – Л. : Ленинградский университет, 1990. – Вып. 3. – С. 29-37.
4. Олійник Б. Вибране : [поезії, поеми] / Борис Олійник / [передм. М. Шевченка]. – К. : Етнос, 2009. – 640 с.
5. Козицкая Е. А. Смыслообразующая функция цитаты в поэтическом тексте: [Пособие по спецкурсу] / Е. А. Козицкая. – Тверь: Тверской государственный университет, 1999. – 141 с.
6. Ільницький М. М. Порівняльне літературознавство : [у 2-х частинах] / М. М. Ільницький, В. В. Будний. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Ч. 1. Лекційний курс. – 2007. – 208 с.
7. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог и роман / Юлия Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 2000. – С. 427–457.
8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.
9. Пухонська О. Цитата як форма інтертекстуальності (на прикладі сучасної вітчизняної поезії) / Оксана Пухонська // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Черкаси : ЧНУ, 2012. – № 38 (251). – С. 20–26.
10. Сюта Г. М. Цитата у діаспорному поетичному тексті / Г. М. Сюта // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки». – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 2. – С. 150–154.
11. Українська мова : Енциклопедія / [Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824с.
12. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М.: Агар, 2000. – 280 с.
13. Шаповал М. Подолання синкретизму у стилістичній інтертекстуальності : розмежування понять цитата, алюзія, ремінісценція / Мар'яна Шаповал // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Сер. Літературознавство / редкол.: М. Ткачук, Р. Гром'як, О. Куца [та ін.]. – Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2009. – Вип. 27. – С. 338–344.
14. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.